

Тываның Баштыңының ажил-албаны

ТЫВАНЫҢ ЧААГАЙ ЧОРУУ ДЭЭШ

Тываның Чазааның удуртүлгези-биле «Россельхозбанк» ААН-ның баштаар чериниң ужуражылгазы.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол биле «Россельхозбанк» ААН-ның баштаар чериниң даргазы Дмитрий Патрушевтиң ужуражылгазы Москвага болган.

Олар ийи таланың кады ажилдажылганын, ооң иштинде РФ-тиң Президентизин Чарлыын күүседире-биле 2014 чылда Россияның болгаш Тываның демнежилгениң база Кызыл хоорайның үндезилетининиң 100 чылынга уткуштур кады ажилдажылганын программазын тургузанын талазы-биле бир демниң ажилының тайында айтырылганын чугаалашканнар. Ол ужуражылгага дүүштүр көдээ ажил-айны 2013-2020 чылдарда сайзырадырың күрүнө программазының хемчеглерин күүседириң болгаш көдээ ажил-агый продукциязын, чиг этти болгаш аш-

чем рыногун башкарының талазы-биле кады ажилдажылга дугайында «Россельхозбанк» ААН биле Тываның Чазааның аразында дугуржулгага ат салган. Көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүлгезин турум болгаш ажыктыг сайзырадырыңче, АҮК-тү чаартырыңа идиг бээринче, чурттакчы чоннуң амыдырал деңгелин бедидеринче угланган үр хуусаалыг кады ажилдажылганы ол документиде көргөн. «Чардынган бо дугуржулга бистиң моон соңгааргы кады ажилдажылгавыстың быжыг үндезинин тургузар, республиканың агроүлөтпүр комплекзин сайзырадырыңа чаа күштү бээр, а ол ышкаш регионнуң чер ажилдакчыларын эргежок чугула саң-хөө курлавырлары-биле хандырадырыңа деткимче болур — деп, Дмитрий Патрушев демдеглээн. —Адырны дээштиг деткирин банк

уламчылаар болгаш көдээниң социал-экономиктиг сайзыралынче угланган программаларга чээлиерни тыпсырын үргүлчүлээр».

Россельхозбанк-биле кады ажилдажылга боттарының ажил-чорудулгазын аажок калбартырыңа кайгамчык арганы республиканың бараан бүдүрүкчүлеринге бээр дээрзин Шолбан Кара-оол демдеглээн. «Бо угланышкынче республикавыста улуг кичээнгеи салып турар бис. Көдээ ажил-агый продукциязын бүдүрери болгаш болбаазырадыры-биле чергелештир көдээ туризм болгаш садыг, чоннуң ус-тывыжы, көдээ чоннуң амыдырал болгаш социал-культура хандырылганы дээн ышкаш угланышкыннарны сайзырадыры эргежок чугула» — деп, ол демдеглээн.

ТР-ниң албан-езузуңуң сайтызындан.

Хоойлуга өскерилгелерни киирген

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыжының чедиги сессиязының чедиги ээлчег чок хуралы болган.

Ол хуралга парламентарийлер «Чер дугайында» Конституция хоойлузунга өскерилгелер киирерин чугаалашкан. Аграр политиказының болгаш бойдус ажылгалының комитединиң даргазы Иван Чучевтиң дыңнатканы езугаар алырга, 2002 чылдың июль 24-те «Көдээ ажил-агыйның ажылгал черлерин ажылгаарының дугайында» №101-ФХ Федералдыг хоойлунуң 10 чүүлүнүң 7 пунктузунда көдээ ажил-агыйның ажылгал черлеринден чер участоктарын өнчү кылдыр Россия Федерациязының субъектизиниң хоойлузунда доктаадып тургускан өртөөн езугаар көдээ ажил-агый шөлдериниң кадастр өртөөниң 15 хууздан хөй эвес хемчээлге садып алырын көргөн.

Ол ышкаш көдээ ажил-агыйның ажылгал черлеринден чер участоктарын халас тускайлаарының аргаларын база регион хоойлулары доктаадып тургузуп турар.

Бо хоойлу төлевилелин чедир ажилдап кылып тура, Тыва Республиканың прокуратуразының дыңнадында айыттыңан саналдарны, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) аппарадының күрүнө-эрге-хоойлу эргелелиниң түңнелдерин болгаш Россия Федерациязының Юстиция яамызының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң түңнелдерин барымдаалаан.

Көдээ ажил-агый организацияларының, а ол ышкаш тараачын (фермер) ажил-агыйын боттандырып турар хамаатыларның доктаамал (хуусаа чок) ажылгаар кылдыр эргезинде турар азы салгап алыр эргелиг чер участоктарын садып алырының өртөөн ол хоойлу төлевилели көдээ ажил-агый шөлдериниң кадастр өртөөниң 15 хуузу хемчээлин езугаар садып алырын көрүп турар.

Тыва Республиканың Күш-ажыл яамызының саналдааны «2014 чылда Тыва Республикага пенсионерниң амыдырап-чурттаарының эң биче хемчээлиниң дугайында» Хоойлунуң төлевилелин депутаттар деткээнер. Санаанын езугаар алырга, 2013 чылда пенсионерниң амыдырап-чурттаарының эң биче хемчээли 6713 рубль болур.

Бистиң корр.

«ШЫН» СОЛУННУҢ ХҮНДҮЛҮГ НОМЧУКЧУЛАРЫ!

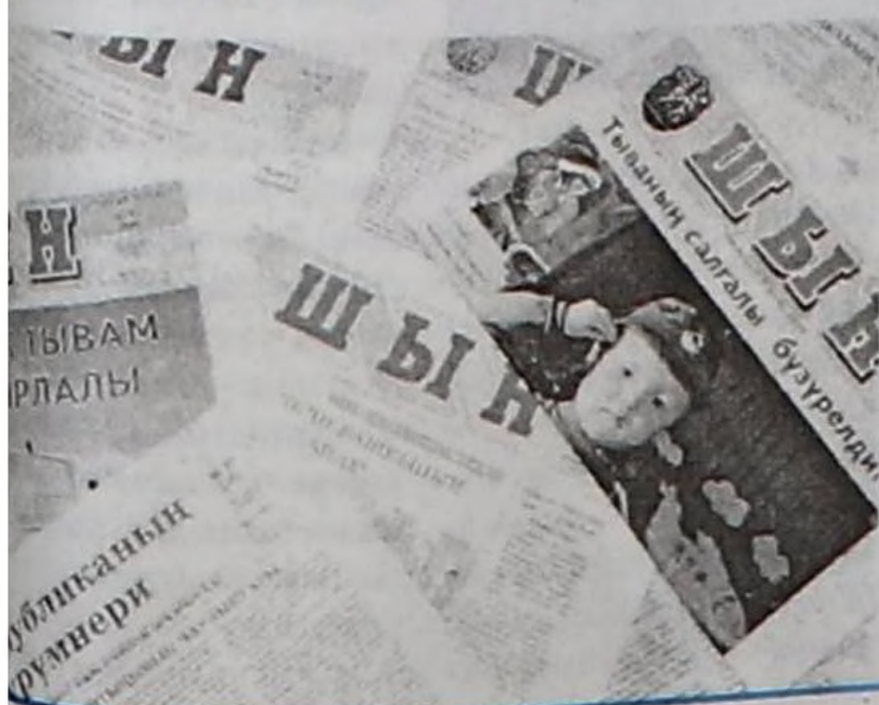
«ШЫН» солунну чагыдып алыңар!

2014 чылдың чагыдылганының өртектери:

Индекс:	3 айда	6 айда	1 чылда
11530 — хуу кижилерге	240,27	480,54	961,08
31730 — организацияларга	270,27	540,54	1081,08

Ада-чурттуң Улуг дайынының
хоочуннары, киржикчилери,
инвалидтери шынзылганы көргүзөргө:

Индекс:	3 айда	6 айда	1 чылда
11530 — хуу кижилерге	216,22	432,43	864,86
31730 — организацияларга	246,22	494,43	984,86

Хүнүн медээлери

Ноябрьда чугаалажыр

Тываның социал-экономиктиг сайзыралының айтырыгларының талазы-биле чөвүлел хурал РФ-тиң Регионнар сайзыралының яамызынга болган.

Регионнар сайзыралының сайыдының оралакчызы В.А. Дедюхинге болган чөвүлел хуралга Тываның Баштыңы—Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол, республика Чазааның кижигүннери киришкен. Ол ышкаш аңаа Россияның Транспорт, Экономиктиг сайзырал, Саң-хөө яамыларының, Росавтооруктуң, Росужар чүүлдүн, чуртталга-коммунал ажыл-агыйны чаартырынга идиг бээр фондунуң төлээлери база олурушканнар.

Республиканың социал-экономиктиг сайзыралының чидиг айтырыгларын айтыкан илеткелди Шолбан Кара-оол кылган. Ол регионнуң транспорт-биле кошкак хандырылганын, энергияның болгаш чылыгының чедишпезин, ол чүүлдер инвестицияларны хаара тударынга шаптык болуп, ооң уламындан дүрген

хөгжүлдө чедип алдындай турарын чугаалаан.

Республикада социал-экономиктиг хөгжүлдени чедип алырының бүгү аргалары бар дээрзин демдеглээн. Регионнуң девискээринде ажыктыг казымалдарның эгээртинмес байлактары бар, ону ажылгаарынга чүгле даг-тывыш адырын эвес, транспорт болгаш энергетика инфраструктуразын сайзырадыры чугула деп, хуралдың киржикчилери айтыканнар.

Ол ышкаш «Курагино (Красноярск край) — Кызыл (Тыва Республика)» дөмир-орук аргыштырылганын тургузарының, Кызыл хоорайның аэропортун чаартып кылырының, М-54 федералдыг автомобиль оруунуң углаанышкынын өскерттириниң, Шагаан-Арыг, Ак-Довурак хоорайларның чылыг хандырылганының айтырыгларын чугаалашканнар.

Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдениң дугайында айтыргыны 2013 чылдың ноябрьда Россия Федерацияының Чазааның хуралына чугаалажыр.

Акша-хөрөңгини кол айтырыгларже угландырар

2014 чылдың бюджетиниң төлөвилелин Тываның Чазаа белеткеп дооскан.

Тыва парламенти «Чаңгыс демниг Россия» партиясының фракциясының депутаттары-биле ужурашып тура, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол мынча деп демдеглээн:

«Чазактың деткээни бюджет дугайында хоойлу төлөвилели бүгү яамыларның болгаш ведомстволарның күженишкенин ажалын негээн. Бюджет дыка нарын болган, чүге дээрже делегей кризисиниң уржуктары ам-даа артып калган. Ындыг турбуже саң-хөө курлавырларын республиканың сайзыралының кол-кол айтырыгларынче угландыраарының талазы-биле бүгү чүүлдер кылдырган. Чазактың ажил-чорудулганының кол сорулгазы, мурнуку дег, экономиктиг өзүлдениң темпелерин өстүрери болгаш аңаа үндезилеп, республиканың чурттакчы чонунуң амыдыралының деңгелин бедидери болуп хевээр арткан. Бюджеттин төлөвилелин хоойлуда доктаадып тургускан хуусаада Дээди Хуралче кириер бис. Депутаттар бо айтыргыны улам харысалга-биле сайгарар дээрзинге идегеп тур мен».

Тываның келир чылдагы каттышкан бюджетти орулга-

лар талазы-биле 19630,5 млн. рубльге, чарыгдалдар талазы-биле—20097,3 млн. рубльге тургустунган, ол дээрже 2013 чылдың хемчээлинден 14 хуу ажыг болуп турар. Федералдыг бюджеттен кирер дедир эгитпес кирилделер 2014 чылда 14,2 млрд. рубль болуп, эрткен чылдаазындан 5 хуу ажыг. Каттышкан бюджеттин бодунуң орулгалары 5410,8 млн. рубль болуп, мурнуку чылдаазындан 15 хуу хөй.

Республика бюджетти орулгалар талазы-биле 18144,6 млн. рубльге, чарыгдалдар талазы-биле 18537,0 млн. рубльге планнаттыг, чедишпес кезээ 392,4 млн. рубль болуп.

Республика бюджетиниң социал угланышкыны өскерилге чок артар. Келир чылдың бюджетин Россияның Президентизиниң өөредилгениң болгаш культураның бюджет албан черлериниң ажилдакчыларының шалыңын өстүрериниң дугайында Чарлыын күүседири барымдаалап тургускан. 2014 чылда Тываның болгаш Россияның демнежилгезиниң 100 чылын федералдыг деңгелге байырлаары-биле холбашкан хемчеглерни акшаландыраары-биле бюджет холбашкан.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

ЧАҢГЫС ДЕМНИҢ ХҮНҮН ТЫВ БАЙЫРЛААН

Республика найысылалы Кызыл хоорайның байырлал эрттиреринге чаңчылчаан Арат шөлү ноябрь 4-те кызылчыларны болгаш аалчыларны хүлээп алган. «Ада-чурт, алдаржы-ла!» байырлал концертин Россияның Күрүне гимниниң аялгасы-биле ажиткан.

«Россия—ол дээрже бистер бис» деп кыйгырылгы байырлал концертинге тыва эстраданың сураглыг мастерлери, профессионал болгаш бот-тывынгыр чогаадыкчы коллективтер киришкеннер. Тывага Хакасияның күрүне филармониясының артистери база аалдап келгеннер.

Байырлал концертинге республика девискээринде чурттап турар аңгы-аңгы сөөк-язы чоннарның төлээлери идепкейлиг киришкеннер. Оларның боттарының дылдарына күүсеткен ырлар шөлге чаңылган, танцы-самнары чыылган чонну кайгаткан, улустарның национал хептери кызылчыларга болгаш оң аалчыларынга улуг сонургалды болдурган.

Ол-ла үеде Арат шөлүгө келгеннер ховар көстүр хензиг айттарны, төлөвлери база мунганнар, сагынгыр-тывынгыр чоруун көргүзериниң мөөрейлеринге киришкеннер хөй, күжүн болгаш аргаларын шенешкен кижилер база эвээш эвес болган. Тывада эң күштүг кижиге Шивит Куулар 16 тонна чүк машинасын төрөпчилеп алгаш чорупканы келгеннерни кайгаткан. Оң-биле күжүн шенежирин күззэннерни чалап-даа турган.

Кызыл хоорайның школаларының өөреникчилери боттарының кылганы ойнаар-кыстар делгелгезин чонга бараалгатканнар. Школачыларның холдары-биле

киришкеннер. Байырлалга кирип келгеннер ол бүгү аш-чем аймаан чүгле сонургал көөр эвес, амзаар база аас-кежиктиг болганнар. Бүгү аш-чем аймаан ак сеткил-биле кылганы илден. Онза үнелелди Орус культура төвүнүн саналын езугаар «Эдем»

гай чоруувус бистин чаңгыс деп биливистен, төв болгаш өгбелеривистин, бодал эртинелеринге бүвистен, ниити сорулганы алыры дээш кайы хире, вистен болгаш харыыс чоруустан хамааржыр

кондитер бүдүрүлгезиниң мастерлериниң белеткээни «Хлебтик бажың» болдурган. Ону кылыр, эртенги үеде эң чаа байдалдыг эккээр дээш оң ажилдакчылары хондур ажилдааннар.

«Хлебтик бажыңны» тударына 50 килограмм «тудуг материалдары» үнгөн. Көрүкчүлөр ол «бажыңны» мага хандыр сонургал көргөн соонда ону бускан, кижиге бүрүзү оң «тудуунуң материалдарын» улуг күзөлдүбиле амзап турган.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бо хүннерде Москвада ажилчын сургакчылаашкында чоруп, РФ-тиң Чазааның хуралына Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдениң айтырыгларын чугаалажырынга белеткел ажилдарынга кирип турар. Оң өмү-

Шолбан Кара-оолдун байдиришкенинде айтыкан амгы үедеги чедишкы кара чааскаан чедип Аныяк республикага шупту жып турган. 1985-1990 чы бистин регионга дуза чед биле он беш областтар, болгаш республикалар хат тунган. Байырлалдың ботринде Башкир АССР-ниң, болгаш Красноярск крайы, Горький, Иркутск, Кемерово, Куйбышев, Ленинград, Новосибирск, Саратов, Ульяновск, Томск, Тула, Челябинск областтары тудугжулары өөрүп четтиришкени-биле турар бис. Россия Федерацияның эң аныяк субъектизинде хумагалыг хамаары хүннерде-даа хевээр арткан.

Тываның Баштыңының байдиришкенинде орус дугур-дузазынче кичээниң дынган.

«Ол Россия Федерацияның күрүне дылы болурунда да, ол бистин шуптувусу боттарын билчириниң бүзүрелдин болгаш деңгелдемдээ, Россияның чонна болгаш делегей культуразында харылзаштырык болуп турар. Юбилейлик чылды бистин республикада дылдың чылы кылдыр чыда. Мында идеологтуг улуг төөгүнүн ханы көрүжү, республика-биле салым холбаштырган орус специалисттерниң хөй-хөй салгалдар хүндүткел кирип турар» ол айтыкан.

Найысылалдың чурттаарына, аалчыларынга кылырны Тываның Дээди Хуралы Даргазы Каң-оол Даваа Кызыл хоорайның баштыңы Оюн олар чедиргеннер.

Күрүне байырлалына кааткан байырлыг хемчеглери Тываның өске-даа хоорайлар болгаш кожуннар татты болгулаан.

Бистин көр

бүдүрген ол ажилдарны садып алыр күзөлдиглер хөй болган. Бойдустуң хайырларын болгаш быжырган аш-чемни сада-ры-биле чергелештир национал аш-чем кылырының мөөрейи база эрткен, аңаа найысылалдың ниитиниң чемненилге черлери, хуу сайгарлыкчылар, оон туржук Кызыл кожунуң Элегес-Аксы суурнуң чагыргазы идепкейлиг

нээзинден Чазак Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак чыылганнарга байыр чедирген болгаш Шолбан Кара-оолдун байыр чедиришкени-биле таныштырган.

«Тывада бир чүс ажыг нацияларның болгаш чоннарның төлээлери чурттап турар, ынчангаш бо хүн онза байырланчыг. Экономиктиг өзүлдө, бистин чаа-

КУШ-АЖЫЛ ЧООКШУЛАШТЫРАР

Республика девискээринде чорудуп турар миграция политиказының айтырыгларын эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажылдакчыларының киржилгези-биле Тыва-Чазанга болган чөвүлел хуралга сайгарган.

Улуг хемчээлдиг инвестиция төлөвилелдерин Тываның девискээринге күүседип турар, туризм инфраструктурасын сайзыралы даштыкы хамаатыларның республикаже чыгдан чылче хөйү-биле кээп чорун болдурган дээр хуралга демдеглээн. Тывага көжүп кээп турарларның эвээш, националдар аразында чөрүлдээлер болбайн-даа турар болза, федерал-хоойлужудулгада кирген өскерилгелер миграция политиказын боттандыраары дээш харысалгалыг органнарның чыгына чогуур өскерилгелерни кириерин негеп турар.

Федералдыг миграция алдызының Тыва Республикада килдизиниң дыңнатканын езу-алырга, Россия Федерациязының Президентизиниң адылааны 2015 чылга чедир күүрүнениң миграция политиказының концепциязын күүселдезинге дүүштүр ФМА-ның килдизи информатив технологияларны сай-ыраңгайжыдып, күш-ажыл келгеннерге орус дыл

Даштыкы хамаатыларны административтик чурум езу-гаар РФ-тиң кызыгаарындан үндүрериниң дугайында судтар 2013 чылдың 9 айларында 19 доктаалды үндүрген.

Эрге-хоойлу камгалаар органнарның демдеглер турары-биле алырга, республикада кем-херек үүлгедишкениниң байдалына даштыкы хамаатыларның киржилгези улуг эвес. 2013 чылдың дургузунда олар ийи кем-херек үүлгедишкенин болдурган: орук шимчээшкениниң дүрүм-нерин хажыткаш, кижиниң кадыкшылынга аар когарал чедирген Арменияның хамаатызынга хамаарыштыр истелге чоруп турар, транспортту оорлаар сорулга чок мунупкан деп Узбекистанның хамаатызын буруудадып турар.

Моолдун, Арменияның болгаш Украинаның хамаатыларга хамаарыштыр алды кем-херек үүлгедишкенин болган, оларның шуптузун аарының талазы-биле ортумак чергелиг деп санап турар.

Даштыкыдан көжүп кирип кээр чоруктарны башкаары, миграция хоойлужудулгазын шыңгырадыры шагда-ла тургустунган айтырыг болур, ол чорук Бирюлевада болуш-куннарны тывылдырган болгаш ислам хөдөлүшкенин күүштелдирген деп, республика Баштыңы Шолбан Кара-оол чөвүлел хуралдың кир-

ле алырга, чамдык бүдүрүлгелер болгаш организациялар кадрларны сөөк-язызын барымдаалап хүлээп ап турар.

— Чаңгыс сөөк-язы улустан тургустунган күш-ажылчы коллективтер турбас уjurлуг. Ол дээр, хамыктың мурнунда, удуртукчуларның сагыш салыр чүүлү-дүр. Кады күш-ажыл кылырындан аңгыда, кижилерни чокшулаштырар чүүл чок.

Даштыкы хамаатыларның күш-ажыл кылып кээп турарына хамаарыштыр Шолбан Кара-оол инвесторларның бүдүрүлгелеринде хостуг олуттарны тус черниң кадрларына бээр чугула деп демдеглээн, олар республикада хөй, чүгле дилеп тывар херек. Бир эвес ындыглар чок болза, белеткээр херек. Ол сорулганы өөредилге яамызы болгаш адырлар аайы-биле яамылар болгаш ведомстволар шийтпирлээр уjurлуг.

Республика девискээринде чурттап турар даштыкы хамаатылар-биле ажыл чаа аргаларны негеп турар. Ол ажыл чүгле культура-массалыг болгаш байырлал хемчеглери-биле кызыгаарланмас уjurлуг.

Миграция айтырыгларының болгаш националдар аразының харылзааларының айтырыгларының улуг уjurдузалыын айтып тура, Шолбан Кара-оол ол айтырыгны Чазак Даргазының оралакчыларының бирээзинче харылаар кылдыр дамчыдар, оон туржук аңгы күүсекчи орган-даа тургузар үе келген чадавас деп айткан.

Чөвүлел хуралга чугаалашкан айтырыгларның бирээзи — чурттан үндүрер дээн даштыкы хамаатыларга түр турар тускай албан черин тургузарының дугайында болган. 2009-2012 чылдарда судтарның шийтпирлерин езугаар республика девискээринден 127 кижини үндүрген. Чаа миграция хоойлужудулгазының негелдезин езугаар 2014 чылда 130-ден 150 ындыг кижини чурттан үндүрер чыгы.

Тускай албан черин тургузарының дугайында шийтпирни чөвүлел хуралга хүлээп алган, оран-саваны республиканың Чазак тускайлаар, а ону тудар хүлээлгени Россияның Миграция албанының ТР-де килдизи алган.

ТР-ниң албан-езузуң сайтызындан.

Бай-Тайгадан бөлүк материалдар

Орус дылдың чылында

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол 2014 чылды республикага Орус дыл чылы кылдыр чарлаан дугайында Чарлыкка ат салган. 2014 чыл республиканың төөгүзүңге онзагай чыл — Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чылын демдеглер эрттирер бис. Бай-Тайга кожуунуң чагырга даргазы Ш.Д. Чап албан организация черлериниң удуртукчулары, школа, немелде өөредилге төптериниң

директорлары, садик эргелекчилери-биле хурал эрттирген. Орус дылга өөредириниң шынарын бедидериниң, сандиктерде орус дыл башкыларының ажык кичээлдеринге ада-иелерни олуруштуруларының, школаларга орус дыл неделяларын солун болгаш шынарлыг эрттирериниң дугайында тодаргай чугааны кылгаш, чыл дургузунда кылып чорудар ажылдарның планын бадылаан.

«Спортту — бажың чанынче»

Тээли суурнуң төвүнде эрги стадионда, Ээр-Хавак сумузуңда база Адыгбай кудумчузуңда, чагырга чоогунда кудумчуларда хол бөмбүү, баскетбол шөлдерин септээш, турниктер болгаш өске-даа бичи уругларга таарымчалыг шөлчүгештерни кылып эгелээн. Ону кожуун, суму депутаттары эгелээн болгаш боттары баштап

киришкен. Бажыңнар чанында спорт шөлдери — аныяктарның болгаш бичи уругларның хостуг үезин шын ажыглаарының эң-не таарымчалыг аргазы. Бөдүүн спортчу дериг-херексел безин чүгле күш-культурага белеткениринге эвес, бажыңнар, кудумчулар аразында эпнайыралдыг, демниг чурттаарына кончуг идиглиг болур.

Хоочуннар коктуг болгаш...

Бай-Тайга кожуунда «Мөңгө Сайзана» аттыг хоочуннар бөлүү тургустунган. Кожуунуң хөйниити организацияларының удуртукчузу, хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Зоя Хомушку бөлүктү удуртуп турар.

«Сайзана» чүгле оюн-тоглаа көргүзери-биле кызыгаарланмаан. Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының байырлалын таварыштыр күскү дүжүт ярмарказын кожуунуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң удуртукчузу Шолбан-оол Бады,

күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдэ эргелелиниң даргазы Надежда Таргын-биле демнежи алгаш, чаа стадионга организастап эрттирген. Янзы-бүрү тараан чечектерин, дузаан ногазын, кат-мөөгү аймаан, сүттү, саржагны, ааржы-куруту, балыкты, этти, варенье, аргып даараан тыва хептерни, чылыг уктарны ярмаркага делгеп, чиик өртекке чонга саткан. Аңаа Хемчик, Ээр-Хавак, Бай-Тал, Кара-Хөл сумуларының хоочуннары идепкейлиг киришкен.

Шеңне КУУЖААН.

Чоннуң кадык камгалалы

Чурттакчыларның идепкейи кошкак

Республиканың чурттакчы чонунуң шинчилгезиниң түңнелдерин Кадык камгалал яамызы парлап үндүрген.

Тываның шинчилге эрттирген чурттакчыларының барык чартык кезин каң кадык деп үнелээн. Октябрь төнчүзүңге чедир ону 16323 киж эрткен, азы планның 54,2 хуузу күүсеттинген. Чоннуң эмнелге-профилактиктиг шинчилгезиниң түңнелдерин Кадык камгалал яамызы парлаан.

Баштайгы түңнелдерниң көргүскенин езугаар алырга, аарыглардан кол черни хан эргилдези, тодаргайлаарга, хан базыышкыны, чүректиң ишемия аарыы ээлеп турар, ийгизинде — чем хайылдырар органнар. Эндокрин системаның аарыглары, бүдүмелдер солчулгалының хажыдышкыны — үшкү одурда. Бо аарыгларны баш удур болдурбайн барып болурун аргалары бар деп, эмчилер санап турар. Чүгле күш-культура бол-

гаш спорт-биле өңүктөжири, хоралыг чаңчылдардан адырлыры, шын чөмненири чугула.

Бо шинчилгени мурнады хөгжүдөр «Кадыкшыл» национал төлөвилелге дүүштүр эрттирип турарын сагындыраал. Ооң кол сорулгазы — аарыыр чоруктарны болдурбазы, аар аарыгларны баштайгы үе-чадазында илередип тывары. Ындыг турбуже эмчи хыналдазын эрттеринге чоннуң идепкейиниң кошкаан эмчилер демдеглээн. Ылаңгыя муниципалдыг эрге-чагыргалар шинчилгени организастыг эрттирери дээш сагыш салбайн келген, ооң уламындан дыка хөй кожууннарда шинчилгениң деңнели куду болуп турар.

Ындыг турбуже бо ажылды медицина ажылдакчылары уламчылаар, чоннуң кадыкшылы дээш демиселди ам-даа чорудар деп, Кадык камгалал яамызы демдеглер турар.

Бистиң корр.

Тывага көжүп кээп турарларның саны эвээш, националдар аразының чөрүлдээлери болбайн-даа турар болза, федералдыг хоойлужудулгада кирген өскерилгелер миграция политиказын боттандыраары дээш харысалгалыг органнарның ажылынга чогуур өскерилгелерни кириерин негеп турар.

рстарын ажыдып, Россия-ын миграция хоойлужудулгазын тайылбырлап, даштыкы хамаатыларның хажыдышкынының профилактика-ин чорудуп турар. ФМА-ның килдизи өске сонургалдыг органнар-биле кады профилактиктиг хемчеглерни ктаамал боттандырып кел-н. Бо чылдың 9 айларында миграция хоойлужудулгазы-н 525 хажыдышкыннарын ереткен.

Республиканың рынокта-нда садыглаашкын ажыл-рудулгаларын боттандырып-ар хуу сайгарлыкчыларны-наанының түңнели-биле 93-штыкы хамаатыны чуртка-лириниң чурумун хажытка-болгаш чурттуң хамааты-эвес кижилерге доктаадып-тускан ажыл-чорудулганың-идик хевирлериниң кызы-арлаашкыннарын сагываа-дээш харысалгага онаа-н. Россия Федерациязынга-рттаарының хуусаазын кы-рарының дугайында 12-итпирни үндүрген, чуртче-рин хоруурун дугайында 101 негелдени тургускан.

жикчилеринге чугаалаан.

Бурган өршээп, Тывада ындыг чидиг айтырыглар чок деп, ол демдеглээн. Ол дээр-ге аңгы-аңгы органнарның, ооң иштинде республиканың Чазаның демниг ажылының түңнели-дир. Олар аңгы-аңгы сөөк-язы кижилерниң болгаш шажын-чүдүлгелерниң харыл-зааларынче улуг кичээңгейни салып турар. Тыва болгаш орус культуралар төптерин ажитканы, национал болгаш чаңгыс чер-чурттуглар кат-тыжышкыннарын деткип турары, Тываның Чоннарының ассамблеязын тургусканы болгаш республика девискээринде чурттап турар улустар-ның чыыштарының доктаамал болуп турары — ол бүгүнүң ба-дыткалы. Ол ажылдарның эң сөөлгүзү — республиканың Баштыңының чанынга нацио-налдар аразының айтырыгла-рының талазы-биле чөвүлек-чини томуйлааны.

Башкарылгага кирер ын-дыг чүүлдерниң бирээзинге Шолбан Кара-оол кадр по-литиказын демдеглээн. Чазак Даргазының санап турары-би-

«ШЫН» СОЛУННУҢ ХҮННЕРИ

«Шын» солунуң чогаадыкчы ажылдакчыларының республиканың кожуун, суурларында бижикчилери болгаш номчукчулары-биле сырый харылзааны тудар сорулга-биле үнүшкүннери чаңыл апарган. Бо удаада солунуң кол редактору И.М. Дамба-Хуурак, ооң оралакчызы А.М. Монгуш, нийтилел-политиктиг килдистин редактору А.М. Саая база фотокорреспондент М.М. Норбу олар Өвүр кожуунга чедип, ужуражылгаларны эрттирген.

ОКТАБЬРЬ 31. Өвүр кожуунуң чагырга бажыңында Монгуш Доржу аттыг кожуунуң төпчүткен библиотекасының номчулгаларына кожунуң удуртулганың база чоннуң киржилгези-биле «төгөрик стол» болган. Аңаа кожун баштыңы, Төлээлекчилер хуралының даргазы Н.Ш. Ооржак, кожун чагырганың даргазы С.Д. Куулар, культура килдизинин эргелекчизи А.М. Айдын-оол, көдээ ажыл-агый килдизинин начальниги С.Д. Норбу, өөредилге килдизинин эргелекчизи А.К. Айыжы, Дус-Даг, Чаа-Суур, Ак-Чыраа, Саглы, Солчур сумуларның чагырыкчылары, почтачылар болгаш «Шын» солунуң идепкейлиг бижикчилери болгаш чагыдып алыкчылары киришкен. Бо чылдың август 31-де 88

заарыңа чедир редакцияның ажылын база таныштырган. Солун бо чылдың дургузунда чаа төлөвилелдер — доктаал-хоойлуларны «Тыва Республиканың хоойлу-дүрүмнери» деп тускай үндүрүлгедө аңгылап парладып эгелээнинин уjur-утказын тайылбырлаан. Ол ышкаш хостуг темаларга ийи айда бир катап өңүг солуннарны номчукчуларга сөңнөп турарын, кандыг-бир адырның специалистери-биле ай санында чугула темаларга «Дорт харылзааларны» номчукчулар-биле доктаамал эрттирип эгелээнин, бижикчилер ортузунга чогаадыкчы ажылдың «Төрээн чуртун төөгүп берем» деп мөөрей чарлаттынганын сонуургаткан.

«Шын» солунуң 1978 чылдан бээр хоочун бижикчизи Эрес-оол Садыгганович Монгуш: «...Хүннүң чиир чөмим-биле дөмей, угаан-ме-

Ужуражылга үезинде.

лар солунда «Хомудал дептери» үнүп эгелээнин онзалап демдеглээш, ооң боттуг түңнелин чедип алырын саналдаан-

“ Чаа-хөлчүлерниң бо чылдың октябрь 17-де үнген 121 (18396) дугаарлыг «Шын» солунда кыйгырыын деткип, өвүржүлөр чагыдылганын санын ам-даа көвүдедилицер! — деп чонну кыйгырган.

дерелимниң чөмгөрекчизи «Шын» солун чокта дүмбей караңгы-биле дөмей. Солун чырыкче үнген хүн почтачыны четтикпейн уткуп алыр чаң-

нар. Хандагайтыда «Чечек» уруглар садының эргелекчизи Людмила Марк-ооловна Ховалыг бодунуң сөзүн: «Чүстүг

дынай Дадаровна Хирбээ олар «Шын» солун редакциясының бөлүк ажылдакчылары кожунунуң ажыл-амыдыралын сонуургап келгенине өөрүп четтиргенин илереткеннер. Номчукчулар солун арын-нарындан аттарын таныырда бол, шырай-арнын танып көрүп алыры чүден-даа артык солун-дур деп онзалап, чаартылгалыг эгелээшкүннениң ынак солунунда көстүп келгенин база демдеглээнер. Ындыг болзажок аныяк өг-бүлелерге, ие-херээженнерге болгаш өг-бүлө ээлеринге ажыктыг сүмелер, тускай эртемниглерниң тайылбырларын парлаарын, номчукчуларның чагаалары удаа-дараа үнерин, дыштаныр хүннүң арын-нарынга солун, өөредиглиг, номчуштуг материалдар чырыттынып турарын күззөн.

Ужуражылганың төңчүзүндө «Шын» солунуң шыңчы чагыдып алыкчылары Антонина Петровна Достайга, Даш-оол Кууларович Баазаңга, Мая Настык-Доржуевич Дондай-оолга, Дары-Сүрүң Шавыраевна Натпит-оолга өөрүп четтиришкүнниң чылыг сөстөрүн бижзэн чүглүг бижиктерни редакцияның өмүнээзинден тывыскан. Чурттакчы чоннуң ортузунга солунну тарадып, ооң тиражын көвүдедиринге кирип турар үлүг-хуузу дээш сумуларның почтачылары Людмила Кызыл-ооловна Монгушту, Раиса Соскур-ооловна Донгакты, Анна Сүвртовова Салчакты, Альберт Сергеевич Чымбалакты, Марина Кудус-ооловна Донгакты хүндүлел бижик-

Монгуш, Биче Кускел-оолов Монгуш, Зинаида Байыров Донгак, Деспил-оол Донгакович Санчы, Галина Тумановна Адышаа, Болат-оол Оолакович Хомушку олар «Шын» солунуң хүндүлүг бижиктерин тывыска-

«Шын» солунуң кол редактору Инна Мамбай-ооловна Дамба-Хуурактың кожуннарда үш өг-бүлөгө бодун өмүнээзинден солунну чагыдып берип турар акцияга Өвүр кожунуң баштыңы Төлээлекчилер хуралының даргазы Николай Шиловович Ооржак каттыжып, кожунуң өг-бүлөгө келир чылдың бижик чартында солунну чагыдып бээрин аазаан. Ол саналды кожунуң чагырга даргазын социал политика таласы-биле оралакчызы Алдынай Дадаровна Хирбээ деткип база өг-бүлөгө чагыдылганын каттыган. А Солчур сумузуңуң чагырыкчызы Эртине Юрьевна Сат малчыннарынга 3 солун чагыдып бээр болган. А редакторнуң оралакчызы А.М. Монгуш Хандагайты школаның, хоочун башкы В.Д. Лавсан-Серенге «Шын» солун чагыткан дугайында квитанцияларын хүлээдип бээрин аазаан.

Кожун, сумуларны чагыдып, номчукчулары-биле ужуражылгаларны эрттирип турары-вис — солунуң ажыл-чорудулгазынга «тынышты» берип, чогаадыкчы үзел-бодалдарны «дарадырынга» улуг ийилик. Өвүржүлөр «Шын» солунуң биле харылзааны ам-даа көзүңгө аңгылап, сумуларда өреге санынга онааштыр чагыды-

Шаңнал-макталга төлөптүг болган өвүржүлөр.

харны харлаан парлалганын хоочун солунуң чаарттынып сайзыраарынга бодунуң кириген үлүг-хуузу боттандырар деп турар чогаадыкчы бодалдарын «Шын» солунуң кол редактору И.М. Дамба-Хуурак келген аалчылар-биле үлежип, делгереңгей тайылбырлаан. Солунуң дөзевилеттинип чыскаалган даштыкы омур-хевиринден эгелээш, иштинде, чырыкче үнеринге белен материалдың утка-шынарын эдип-ча-

чылдыг мен. Чамдык албан черлеринин организациялар удуртукчулары чагыдылгачок канчап таваар олураалары? Чаа-хөлчүлерниң бо чылдың октябрь 17-де үнген 121 (18396) дугаарлыг «Шын» солунда кыйгырыын «деткип, өвүржүлөр чагыдылганын санын ам-даа көвүдедилицер!» — деп чонну кыйгырган.

Хоочун номчукчулар Көкел Шадыповна Сат, кожунуң хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Норжуң Биче-ооловна Куу-

сиген сый-ла баспас чүгүрүктү мунуксаар мен, чүүл бүрү шыңчы бижири чүгле «Шын» номчуксаар мен» деп чечен-мерген эгелээш, уруглар кижизидилгезинге ажылап болгу дег чүүлдерни хоочун солундан көктөп ап, чыып чоруурун сонуургаткан. Солчур ортумак школазының директору Аянмаа Өлчеевна Донгак, кожунуң чагырга даргазының социал политика таласы-биле оралакчызы Ал-

“ «Чүстүг сиген сый-ла баспас чүгүрүктү мунуксаар мен, чүүл бүрү шыңчы бижири чүгле «Шын» номчуксаар мен»

тер-биле шаңнаан. Кожунуң хүн бүрүдө амыдыралын, ооң ажыл-ишчи кижилеринин дугайында солун арнынга чырыдып бижири кол-ла даяныр күжүвүс — көдээ бижикчилер-вис Эрес-оол Садыгганович

ганы көвүдөдир дээш ам-шудургу ажылдап, мурнун черлерни ээлеп турар кожуннарны ажар сорулганы салгып. Айрада Монгуш (Уланчызы — дараазы үндүрүлгедө).

СҮР КОЖУУНДА

Фоторепортаж

Хоочун бижикчи Эрес-оол Садыганович Монгуш саналдап тур.

Солчур сумузунуң чагырыкчызы Эртине Юрьевич Сат.

РСФСР-ниң алдарлыг башкызы Зинаида Байыровна Донгакка кол редакторнуң өөрүп четтиришкени.

дактор И.М.Дамба-Хуурак биле Өвүр кожуунуң изы С.Д.Куулар.

Солчур школазында Надя Рушева аттыг дружинаның пионерлери.

нүн келир үези — салгалдарда.

«Спортту — бажыңнар чанынче».

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелдин кожуунда тиилекчизи, кондитер кылыгларының мастери Алена Куулар.

Муң малдыг аныяк малчыннар Шолбан Дамдын биле Сылдысмаа Монгуш.

Чогаадыг бижиринге сонугалдыг уругларга — «Шын» солунну.

Кадыкшылды быжыглаар валеология кабинетинде магалыг.

ЧОНГА ШЫНАРЛЫГ ЭМНЭЭШКИННИ ЧЕДИРЕР ДИЗЕ...

«Төгерик столдун» киржикчилери.

Тываның Национал музейиниң хуралдаар залында кадык камгалал адырының хоочуннары болгаш аныяк тускай эртемниглер «төгерик столга» кадык камгалал айтырыгларын сайгарып чугаалашкан.

Улуг биле аныяк салгалдың ужуражылгазын «Тыва Республиканың Медицина палатазы» хөй-ниити организациязы эрттирген. «Төгерик столга» кожууннарның төп эмнелгелериниң улуг эмчилери, «Улусчу фронт» хөй-ниити шимчээшкининиң төлээлери киришкен. Ужуражылгага республиканың чурттакчы чонунга шынарлыг болгаш чедимчелиг эмчи дузазын чедирери, дагдынылга институтун быжыглаары болгаш аныяк эмчилерге социал деткимче системазын хөгжүдери дээн ышкаш чугула айтырыгларны чугаалашкан. Хемчегни «Тыва Республиканың Медицина палатазы» хөй-ниити организацияның даргазы Н.Н.Воверене башкарып эрттирген.

«Төгерик столга» кадык камгалал адырында чидиг айтырыгларны шиитпирлээр аргаларны дилээринче кол кичээнгейни угландырган. Ол дээрже чурттакчыларның диспансеризациязының шынарын бедидери, тускай эртемниглерниң чедишпези, эмчиниң хүлээп алышкынынче оочурну эвээжедири, эмчи ажилдакчыларының этика дүрүмүнүн сагылдазы, арга-

дуржулгалыг болгаш аныяк специалистерниң кады ажилдажылгазы дээш, оон-даа өске. Кадык камгалал адырының хоочун ажилдакчыларының болгаш аныяк эмчилерниң аразында чугаа ажилдакчы кижиниң мөзү-бүдүжүнүн, бодун шын алдынып билириниң дугайында айтырыг-биле эгелээн. Хоочун-даа, аныяк-даа эмчилер бот-боттарының көрүжүн болгаш бодалдарын илереткен.

Сайгарылга үезинде «Эмчи дузазын көргүзериниң шынарының талазы-биле айтырыг-харыларның (блиц-опрос)» видеоролигин көргүскен. Оон билдингени болза, чурттакчы чонга эмчи дузазының шынары чогуур деңгелде эвес. Ынчалзажок ажылынга шын сеткили-биле бердинген эмчилер база эвээш эвес дээрзи демдеглеттинген. «Төгерик столдун» түннелинде эмчи организацияларынга эмчи дузазының шынарлыг хандырылганы бедидериниң, оочурну эвээжедириниң, оон иштинде эмчиниң хүлээп алышкынынче электронуг бижидишжин талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алган. Кадык

камгалал адырының удуртулга органның чурттакчы чонун диспансеризациязын чорударына профилактиктиг эмчи бригадаларын тургузар арганы сайгарып көөрүн сүмелээн. Тываның Медицина палатазының кол сорулгазы — республиканың эмчи ниитилелиниң бот-башкарылганын чедип алыры-биле каттыштырары, чурттакчыларның кадыкшылын камгалаар системаны сайзырадырынга деткимче көргүзери, эмчи дузазын шынарлыг болдурар сорулга-биле эмчи кадрларны белеткээр болгаш эде белеткээри база эмчи ажилдакчыларының аарыг кижилерге хамаарылгазының этиктиг талаларын таарыштырары. Бо бүгүнү амыдыралга боттанды-

«Тыва Республиканың Медицина палатазы» хөй-ниити организацияның даргазы Н.Н.Воверене.

рар дээш шудургу ажилдаарын дугурушкан.

Амгы үеде профессионал ниитилел специалист кижиги мергежилниң аайы-биле хүлээлгезин күүседип азы чедир күүсетпейн турарына хамаарыштыр аттестация эрттирер эргелиг дээрзин сагындырып каалы.

Валерия КОНГАР.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

«Уругларның орук-транспорт кемдээшкини: айтырыглар, дилээшкиннер, шиитпирлер»

Таңды кожууннуң Бай-Хаак суурга «Уругларның орук-транспорт кемдээшкини: айтырыглар, дилээшкиннер, шиитпирлер» семинар болуп эрткен. Аңаа Таңды Чеди-Хөл кожууннарның эге класс, уругсадтарының, амыдыралдың айыл чокруктуң үндешиннери эртемниң башкыры база уругларның орук-транспорт кемдээшкини болдурбазы-биле ажылды дуп турар методистер киришкен.

Уругларның орук-транспорт кемдээшкини болдурбазы-биле ажылды чорударының, өнүккүчлүгү орук шимчээшкининиң айыл чок чорунун талазы-биле өөредилге программаларын ажылдап кылыр аргаларның база өдүлгө албан черлеринге орук шимчээшкини айыл чок чорунун талазы-биле ада-иелер-ажыл-чорудулганың хевирлерин болгаш чорының дугайында айтырыгларны семинарга гарып көргөн. Республиканың өөредилге черинге «Аныяк орук инспектору» отрядтары гузарын сүмелээр. База ол ышкаш семинар киржикчилеринге Тывада уругларның орук-транспорт кемдээшкининиң статистиказын таныштырган.

Семинарның киржикчилеринге теориялык дузадан аңгыда, практиктиг кезээни көргүскен. Электроннуг херекселдерге (флэш-карты, уругларга болгаш ада-иелерге нормативтиг документтерин, методиктиг сүмелдерин) болгаш социал реклама дыңнадыгларын үлээшкен.

Өөредилгениң түннелинде киржикчилер ышкаш хемчег чугула дээрзин демдеглеткен. Чылда ийи катап эрттирип турарын чангыс биле саналдаан.

ТР-ниң Өөредилге яамызының парлалга албаны.

ЧОГААДЫКЧЫ ДИЛЭЭШКИННЕР

Школа амыдыралы

Чаа-Хөл кожууннуң Ак-Туруг ортумак школаның 75 чыл дургузунда төөгүзү — республикага өөредилге болгаш кижизидилге системазының сайзырап келгениниң база бир арны. Тываның өске школаларында ышкаш бистиң школаның башкыларының аңгы-аңгы салгалдары быжыг билиглиг болгаш төлөптиг оолдар, уругларны өөредип кижизидер дээш чогаадыкчы сагыш-сеткили-биле ажилдап келгеннер.

Башкыларның амгы коллектив өөредилге болгаш кижизидилге ажылынга чаартыкчы арга-дуржулганы ажылдап ажилдап турар. Оон түннелдери өөреникчилеривистиң чедишкениннен көскү. Аңаа

бир херечи — «Салым-чаяанныг уруглар» деп программа. Технология башкылары Д.Д.Ыданчап, А.Б.Кууларның өөреникчилери республика чергелиг мөөрейлерге чедишкениниң киржип, тиилекчи болганнар. Аныяк башкы С.С.Сандак — «Чаа-Хөлдүн чараш даштары» цирк бөлүүнүн удуртукчузу, бо башкының ачазы, бот-тывынгыр хоочун цирк артизи, оолдарын цирк уран чүүлүнге өөредип каан. Башкы С.О.Натпит хоккей секциязын билдиг удуртуп келген, оон өөреникчизи Чейнеш Шойдак «Спортчу интеллект» республика конкурсузунун тиилекчизи болганы өөрүнчүг. «Театр болгаш уруглар», «Аныяк краевед» бөлүмнерни башкылар Ч.К.Хомушку, С.К.Хомушку эки удуртуп турар. Өөреникчилер-

ниң «Алдын бийир» эртем-шинчилел бөлүүнүн ажылы солун. Оон киржикчилерин эртем-шинчилел ажилдарын чорударына, рефераттар, илеткелдер бижиинге чедишкенини өөредип турар. Тыва чогаал секциязының кижигүнү, 9 класстың өөреникчизи Солаңгы Кандан удуртукчузу Н.М.Сат-биле «Келир үеже базым» деп республика конференциязынга чедишкенини киришкен.

«Этнокультурлуг эртемнериниң электроннуг өөредилге курлавыры» деп республиканың инновация төлөвилелинге киржир эргени Ак-Туруг ортумак школаның 2012 чылда чаалап алган. Төлөвилелде тыва дыл болгаш чогаал башкылары Р.К.Хертек, С.К.Хомушку, Н.М. Сат, география башкызы О.В. Сандак, информатика башкызы О.А. Ка-

лындуу өөреникчилери-биле ажилдап турар. Бо төлөвилел езугаар чаңгыс чер-чурттуг чогаалчыларывыс Монгуш Өлчей-оол, Кечил-оол Экер-оол, Шаңгыр-оол Суваңның чогаалдарын, оларга хамаарышкан литература-критиктиг сайгарылгаларны, ат-сурагылыг ус-шевер мастерлер, чонар-даш чонукчулары Монгуш Черзи, Екатерина биле Эрес-оол Байынды алышкылар, оларның ачазы, Репин аттыг шаңналдың эдилекчизи Байыр Байындының чогаадыкчы ажылының дугайында материалдарны, Ак-Туруг чурттуг кескү хөй-ниити болгаш күрүнө ажилдакчыларының дугайында чүүлдерни чыып, электроннуг хевирже шилчидип турар бис.

Информация-коммуникативтиг технологиялар — өөреникчилерге чаа билиглерни дамчы-

дарының база бир эптиг, социал чедимчелиг аргазы. Ынчалзажок ажилдарга өөреникчилер иденкейлиг киржип, слайд болгаш презентацияларны тузуп өөренип турарлар. Оон ажилдың үезинде өөреникчилер чаа чүүлдерни билиш информация технологияларга билиглери алгып, хемчег бээр.

Ак-Туруг ортумак школаның башкыларының чогаадыкчы ажилдары, дилээшкиннери маңа ажилдап чораан. Оон башкы салгалдарның ажилының арга-дуржулганын байыдып турары-дыр.

Надежда Сандак тыва дыл болгаш чогаадыкчы башкызы, инновациялыг төлөвилелдин башкарыкчысы РФ-тиң ниити өөредилгениң хүндүлүг ажилдакчысы.

УТТУНДУРБАС ЧАҢГЫС ЧЕР-ЧУРТТУГЛАРЫНГА ТУРАСКААДЫП

Чылдың-на кышкы үеде ко-
жууннар аайы-биле тыва хүреш
маргылдаазын «Сүбедей» спорт
комплексинге эрттирип турары
саңылчаан. Ол, бир талазында,
тыва хүрешти сайзырадырынга
идиг, деткимче, ийиде, кызылчы-
арга дыштаныр хуннерни чөптүг
ажыгларынга таарымчалыг. Ок-
тябрь 26-да Чөөн-Хемчик кожуун
(Хемчиктин салым-чаяанныг оолда-
ны: Виктор Кара-Салдың, Конгар-
оол Ондарның, Чечен-оол Мон-
гуштуң чырык адынга тураскаа-
ып, тыва хүреш маргылдаазын
эрттиргеннер.

Чон чыгып турар аразында Чадаа-
Чөөн-Хемчик дугайында ырылар,
ей-сыгыт көрүкчүлөргө болгаш
жылыларның хей-аадын көдүрүп чаң-
ган.

Кижини улус мактап чугаала-
да безин «төрзүн чериниң суунда
төрзүн иезиниң сүдүндө бе?» дээр
болгай. Тываның амгы төөгүзүн-
Чадаанадан кайгамчык угаан-са-
дыг кижилер үнгүлээнин билир
Ындыгларның одуруунда катап-
мас салым-чаяанныг чаңгыс чер-
угларывыс: Виктор Допчуевич
Сал, Конгар-оол Борисович Ондар,
оол Алексеевич Монгушту чорга-
иле адап, сактып болур. Оларның
мчык салым-чаяанының дугайында
зы-биле таныштыраарың чөпшээрер,
номчукчулар.

Кайгамчык салым-чаяанныг киж-
и-дүргөн үүлө-херээ база уттундур-
сти арттырар. Мындыг сөстөргө
тиг кижилерниң бирээзи Виктор
Допчуевич Кара-Сал. Салым-чаяанныг

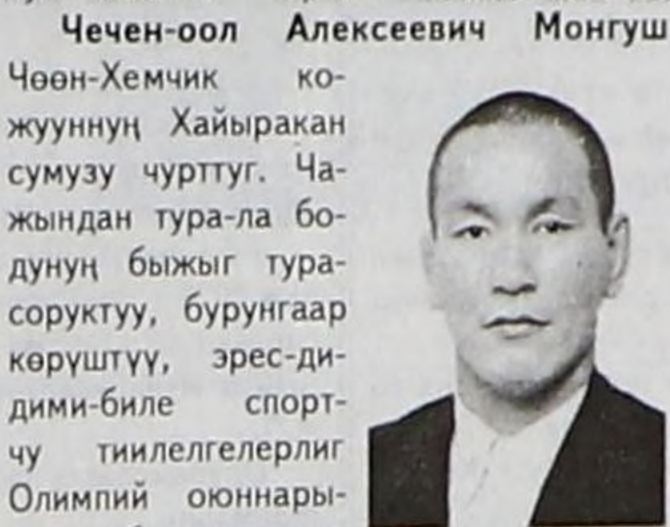
спортчу, таланты-
лыг башкы, бил-
диги удуртукчу,
мерген угааныг
политик, дипло-
мат, өг-бүлезин-
ге эр кижилерниң
аразында ховар
таваржыр мөзү-
бүдүш бердин-
ген, ажы-төлүн-
ге ынак ада деп
ооң дугайында
ап болур. Тыва АССР-ниң алдар-
чызы Допчу Маңнай-оолович биле
Бадына Дүдөп-Доржуевна Кара-
рның хей ажы-төлдүг өг-бүлезин-
төрүттүнген. Он сес харлыында-ла
ниң хостуг хүрешке спорт мас-
деп атты чедип алган. Тыва хү-
н сайзыралынга Виктор Допчу-
иң кириген үлүг-хуузу база улуг.
Хемчик кожууннуң хүреш феде-
рациядан республиканың хүреш фе-
дерацияга чедир ажилдап, тыва хү-

рештин дүрүмүн ажилдап кылырынга
арга-сүмезин кадып, үлүүн киришти-
ген. Тыва Республиканың бойдус болгаш
экология курлавырларының сайыды,
Россияның болгаш Тыва Республиканың
күш-культуразының база спорттун тер-
гиини. Ол улуг албан-дужаалдарны
ээлеп чораан-даа болза, сеткили биче,
чонунга хүндүткелдиг, чуртунуң езулуг
патриотчузу.

Конгар-оол Борисович Ондар
Ийме сумузунга төрүттүнген. Бой-
дус-биле хини

тудуш, амыды-
ралының эге-
зинден кадыг-
бергени көрүп
өскөн. Өгбө-
лерден дамчып
келген аас чо-
гаал, сыгыт-
хөөмейни хей
санныг өөреник-
чилерге дамчыдар эртем оруун ажыдып,
тыва чуртувусту, тыва чонну алдаржы-
дып, «Тыва — хөөмей-сыгыттың чурту»
дээрзин бүдүн делегейге бадыткаан
онзагай кижиге. «Тыва үндезин культу-
ра төвүн» ТР-ниң Чазааның деткимче-
зи-биле үндөзлөп тургускан. Россия
Федерациязының алдарлыг артизи, Ты-
ваның Улустун хөөмейжизи, Тыва Рес-
публиканың өөредилгезиниң алдар-
лыг ажилдакчызы, Тыва Республика-
ның күрүнө шаңналының лауреады. Тыва
спорттун аңгы-аңгы хевирлериниң чечен-
мерген тайылбырлакчызы. Чончу, кезээ-
де орлан, эрес, чырып чоруур окур-хе-
вири-биле Тываның уран чүүлүн, спор-
тун каастап чораан «сылдызывыс».

Чечен-оол Алексеевич Монгуш
Чөөн-Хемчик ко-
жууннуң Хайыракан
сумузу чурттуг. Ча-
жындан тура-ла бо-
дунуң быжыг тура-
соруктуу, бурунгаар
көрүштүү, эрес-ди-
дими-биле спорт-
чу тирилгелерлиг
Олимпий оюннары-
ның бедигээжинге
чедир бедип үнгөн. ССРЭ-нин, Россия-
ның, Европаның каш дакпыр чемпио-
ну, Олимпий оюннарының киржикчи-
зи, делегей кубогунуң эдилекчизи Че-
чен-оол Монгуш — Тываның ховар огу.
Тыва Республиканың күрүнениң күш-
культура, спорт болгаш туризм комите-
диниң спортчу-инструктору чораан. 1989
чылда ССРЭ-ниң болгаш Европаның
элээди оолдар аразында чемпиону. 1995
чылда 22 харлыг тургаш, Россия чем-
пиону. 1995 чылда Делегей кубогунуң
хүлөр шаңналын болгаш Россия чем-
пионадының хүлөр медалын, 1996, 1999

чылдарда Россия чемпионадының хүлөр
медалын чаалап алган. АКШ-тың Ат-
лантага Олимпий оюннарының киржик-
чизи, делегей чергелиг спорт мастери.
Дөрт ажы-төлүнүң ынак ачазы чораан.
Ол, шынап-ла, бедиктерже ужугар эзир
кылдыр чаяттырган салым-чолун ба-
дыткап, тыва спортка, хүрешке делегей-
же орукту ажыдып каан. Адааргак сет-
килден төрүттүнер кара өжээнге чалы-
маан, «Чаактыгга чаргызын алыспас,
чарынныгың адаанга дүшпес» езулуг
маадырның бистиң аравыска чурттап чо-
рааны ол.

Адын сактып адап турар чаңгыс чер-
чурттугларывыстың чуртталгазының
оруу, кыска-даа бол, кайгамчык салым-
чаяанының чыры Тываның төөгүзүн-
ге балалбас истерни арттырып, чоннуң сет-
килинге уттунамас, уяранчыг аялга бооп
мөңгөде арткан.

Хүндүлүг аалчыларга, мөгелерге
болгаш оларның мөгейикчилеринге
Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының
даргазы Б.Н.Монгуш байыр чедирген
соонда республика чергелиг тыва хүреш
маргылдаазының тугун республиканың
Начын мөгези Очуржап Айдың (Чаа-
Хөл) биле Айдың Монгуш (Улуг-Хем)
көдүрдүлөр. Хүрешти Чөөн-Хемчик ко-
жууннуң Төлээлекчилер хуралының де-
путады, кожууннуң хүндүлүг хамааты-
зы, күш-культура болгаш спорттун тер-
гиини, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы,
кожууннуң хүреш федерациязының дар-
газы Владимир Комбуй-оолович Монгуш
шииткекчилээр.

85 килге чедир деңзелиг хүреш мар-
гылдаазында 80 мөге хүрешкен. Бо хү-
решке Начын мөге Кунгаа Начын (Кызыл
кожуун) шүүлген, ийиги черни Омак
Кара-Сал (Чөөн-Хемчик) алган, үшкү-
дөрткү черлерни Валера Ондар (Чадаа-
на) биле Саян Ондар (Сүт-Хөл) алган-
нар. Шыраак дээн 64 мөгениң хүре-
жинге 2 Арзылаң, 4 Начын мөгелер
база киришкен. Бо хүрешке демисел
чидиг-ле эрткен. Төлөптүг чаңгыс чер-
чурттугларының адын мөңгөжиткен сак-
тышкын хүрешке Чөөн-Хемчик болгаш
Сүт-Хөлдүн мөгелери хөйү-биле кириш-
кеннер. Чидиг демиселдин түннелинде
Арзылаң мөге Сайын-Белек Түлүш (Тес-
Хем) шүүлген, Начын мөге Ай-Демир
Монгуш (Кызыл кожуун) үжүүрлөшкен,
үшкү-дөрткү черлерни Кула Аяс (Мөң-
гүн-Тайга) биле Сергелең Ондар (Чөөн-
Хемчик) үлөшкеннер. Кожууннуң чагыр-
газы сактышкын хевирлиг хүреш мар-
гылдаазын бедик деңгелге организастап
эрттиргенин демдеглээр апар.

Сергей ХЕРТЕК,
хоочун журналист.

Чуруктарны сайтыдан алган болгаш
автор тырттырган.

Чагаалар
аразындап

Ажылынга
бердинген
удуртукчу

Хову-Аксының кырганнар бол-
гаш инвалидтер бажыңының чурт-
такчылары Хоочуннар хунун дыка
солун эрттирген. Интернаттың ди-
ректору Ульяна Эдер-ооловна
Долаан Кызыл хоорайдан Тыва-
ның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии
театрының артистерин чалаан,
олар аажок солун концертти
көргүскөн.

Эрткен чылын декабрьның
21-де хенертен Хову-Аксының
ЧЭТ доңган болгай, ынчангаш
бистерни аңгы-аңгы кожууннар-
ның интернаттарында тарай чору-
дукан турган. Хайыраканның ин-
тернадында 22 кижиге чурттап тур-
дувус. Капитал септелге соонда
интернадынысты танывадывыс.
Шалазында линолеум чаткаш, ко-
ридорда дыка улуг телевизорну
аскан, хуралдаар зал дыка чараш.

Ульяна Эдер-ооловна кээргээ-
чел, биче сеткилдиг, ажылы-
га езулуг бердинген удуртукчу
дээрзин эскердим. Ынчангаш ооң
ажыл-ижинге чедишкенин, ак
орукту сеткилимниң ханызындан
күзөдүм.

Зоя ДОЛААН.

Чеди-Хөл кожуун.

Чурттап эрткен
чылдарывыс

Кызыл хоорайның хоочунна-
ры 60 маадырларның тура ха-
лыышкынының 130 чылдаанын
таварыштыр Сүт-Хөл кожуунуң
Алдан-Маадыр сумузунуң хоочун-
нары-биле сентябрь айда арга-
дуржулга солчуп ужурашкан. Аңаа
эң улуг назылыг, 84 харлыг Олан
Агбан-Шыыраповна Шулуу, 80
харлыг Александра Шурженевна
Ооржак, Валентина Тоорукпаевна,
Валентина Максимовна, Сайынмаа
Алдын-Хереловна, Алдын-кыс Ни-
колаевна, Мария Монгушовна, Чи-
сымаа Хөөкүй-ооловна, Зинаида
Максимовна, Валентина Хунаевна,
алдарлыг ыраажылар — «Чечек»
ансамблиниң хоочуннары Дамба-
Доржу Сат, Надежда Куулар, Ак-
кыс Доржу дээш, кымнары чок
дээр. Оларны Сүт-Хөл кожуунуң
Алдан-Маадыр сумузунуң хоочун-
нар чөвүлелиниң кежигүннери чы-
лы-биле уткуп алган.

Надежда Кууларның Дамба-
Доржу Саттың дугайында сак-
тышкыны: «Моолга, Москва-
га-даа баарга, кайының
консерваториязын дооскан сен,
башкы кымыл?» — деп айтырар-
га, «Баян-Таланың хову консер-
ваториязының «ырларфагы»
дооскан мен, башкым — авам»
— деп харыылааны аажок тывы-
зык, солун.

Аалчыларывыс Алдан-Маадыр
аттыг музейни аажок сонугурап
көргөннер. Сүттүг шайны аартал
ора, «Чурттап эрткен чылдары-
выс» деп «төгерик столду» солун
кылдыр эрттирген. Аңаа 60-70
чылдарның ырыларын ырлап, кижиге
бүрүзү амыдыралындан солун та-
варылгаларны чугаалап, сеткил-
сагыжывысты бот-боттарывыска
ажыдып, солун кезээни эрттирди-
вис.

Клавдия ДОНГАК.

Сүт-Хөл кожуун.
Алдан-Маадыр суур.

Байыр чедиришкени

Бистиң ынак ачавыс Октябрь Салчакович ТАРГЫН Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал сумузунга 1943 чылдың ноябрь 7-де төрүттүнген. Ол — үш оолдун, бир кыстың ачазы. Бичии салгалдары, уйнуктары 11 четкен.

Ачавыс Бай-Тал школазын дооскаш, 1962 чылда Кызылдың көдээ ажил-агый техникумунга киргеш, бир чыл өөрөнгөш, үш чыл шериг эрттиргеш, улай өөрөнгөш, 1969 чылда дооскаш, Бай-Тайга кожуунуң «Тээли» совхозтуң «Бай-Тал» салбырынга Туралыгын хойжу бригадазын бригадирлээн. 1970 чылда ол салбырның зоотехнигинге ажилдаан. Салбырга багай эвес ажылы дээш шаңнал-макталдыг турган. 1972 чылда күзүн С. К. Тока дарга келгеш, салбырның малчыннарын кезээш, хуралын кылган. Орта малчыннар-биле кады сүмөлөшкөш, Бай-Тал салбырын совхоз кылыр айтырыгын чиди-биле саналдаан. Салчак Калбак-Хөрекович ол айтырыгны чүлдүгүзүнгөш, обкомга чугаалажыр бис дээн. Ону 1973 чылдың апрель айда шийтирилээн болгаш чаа тургустунган «Бай-Тал» совхозка кол зоотехнигинге ажилдаан. Эки ажылы дээш

республиканың мурнундан көдээ ажил-агый делгезинге баары-биле путевка алгаш, Москвага 1973 чылда чораан. 1977 чылда партия райкому, «Кара-Хөл» совхозтуң директорладып чоруткан. Орта шудургу ажилдаан болгаш чонга эки ажилгырын көргүскен, көвүргүлөр тудуп, сизген долгадып, боду ажилдаар тускай заправканы кылган. Оруктарны эде-хере кылдырткан, ону чон ам-даа сактырлар. 1972 чылда Красноярскинның сельхоз институтунга бот-өөредилге-биле киргеш, 1977 чылда дооскан.

1980 чылда «Тээли» совхозка директорлаан. Орта кылган ажылы база хөй. Эң-не кол ажылы «Чайлаг» фермазы кылып, инек саар станокту тургускан. Сүт соодар черни тускайлап кылгаш, бирги сорттуң сүдүн дужаап турган.

1982 чылда обком партиязы, партияның дээди школазы Новосибирск хоорайже өөредип чоруткан. Өг-бүлөзи-биле ийи чыл өөрөнгөш, 1984 чылда РАПО даргазы кылдыр Тожу кожуунче чоруткан, аңаа 8 чыл ажилдаан. Тожуларга аңаар чери чок боорга, ол айтырыгны көдүргөш, чедип алган. Иви мыйызын кезип, тускай черге барып дужаагаш, эки түңнелди совхозтары чедип алган.

1992 чылда Көдээ ажил-агый яамызының дужаалы-биле Бай-Тайга кожуунуң көдээ ажил-

агый эргелелинге ажилдап кирген. 1994 чылда пенсияже үнгөн. 2000-2002 чылда Кожуунуң хурал даргазынга ажилдаан.

Меңги баштыг бедип үнгөн
Мөңгүлөктер чурттуг ачам
Мерген сөстүг, баштаксымаар,
Мен-мен дивес эрес ачам.

Партада өөреникчи дег,
Партияның даалгазын күүседип,
Кара-Хөл, Тожу чедип,
Кады кыраан ажы-төлү

Кады көжүп өөрөндивис.
Каяа-даа бол амыдыралчы ачам.

70 харга чурттаан назынында
Чеже ажил, буян-чолду кылбадың дээр.

Ажы-төлүң бистер шупту ачавысты
Алгач-йөрээп сеткиливистен күзедивис.

Олут орбас, чыдын чытпас, эрес-кежээ,
Орлан-чечен чагыг-сөстүг ачавыс сээ

Оглуң кызың, көвей санныг уйнуктарың
Омак-хөлүг, кадык-шыырак болуруңу күзедивис.

Ам-даа узун назы назылаарыңны
ажы-төлү, ававыс, күдээзи, кенээттери
бистер шупту йөрээдивис.

Объявление о конкурсе по формированию кадрового резерва на замещение должностей государственной гражданской службы

Служба по охране объектов культурного наследия (памятников истории и культуры) Республики Тыва ОБЪЯВЛЯЕТ конкурс по формированию кадрового резерва на замещение должностей государственной гражданской службы заместителя руководителя службы

Квалификационные требования: высшее профессиональное образование, стаж государственной гражданской службы на ведущих должностях не менее двух лет или стаж работы по специальности не менее трех лет.

Для участия в конкурсе претенденту представить документы, необходимые государственному гражданскому служащему в соответствии с законодательством о государственной гражданской службе.

С условиями конкурса, порядком проведения конкурса можно ознакомиться на сайте службы www.nasledie.tuva.ru.

Документы принимаются в течение 21 дня со дня опубликования данного объявления.

Документы принимаются по адресу: г. Кызыл, ул. Красноармейская, 100, каб. 11.

Контактные данные: 2-57-84, 2-22-71.

ИЗВЕЩЕНИЯ

Администрация Чаа-Холского кожууна Республики Тыва решила провести публичное слушание по вопросу изменения разрешенного использования земельного участка из категории земель населенных пунктов на основании заявления гражданина **Седен Бориса Монгушовича** об изменении разрешенного использования (назначение) земельного участка из земель населенных пунктов с кадастровым номером 17:14: 0101029:448, с общей площадью 2165 кв.м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Хол, ул. Конституции, дом 1, с разрешенного использования (назначения) «для индивидуального жилищного строительства» на вид разрешенного использования «личное подсобное хозяйство».

И.о. начальника отдела по имущественным и земельным отношениям и юридическим вопросам Докпут А.В.

В администрацию муниципального района Сут-Хольский кожуун поступило заявление от гражданки Российской Федерации **Ондар Зои Серен-Доржуевны** №387 от 01.11.2013г. о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:09:0401023:702, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Суг-Аксы, ул. Хемчик, д. 4, общей площадью 1032 +/- 40 кв.м. в аренду на 3(три) года для индивидуального жилищного строительства из категории земель населенных пунктов.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация муниципального района Сут-Хольский кожуун принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: 668150, Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Бурбу, д. 16, конт. телефон 83944521146.

Главный специалист администрации Сут-Хольского кожууна по имущественным и земельным отношениям Ч. МОНГУШ.

ВЫСТАВКА-ПРОДАЖА МЕХОВЫХ ИЗДЕЛИЙ

Шубы и шапки из натурального меха по ценам производителя

КОМПАНИИ «МЕХТОРГ» г. Киров

6, 7 и 8 ноября - РДК (г. Шоганер, ул. Октябрьская, 20)
9 ноября - РДК (с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская, 145)
10 ноября - ДК им. С.Базыр-Оола (пгт. Кад-Хем, ул. Зепемяк, 10-а)

Ждем Вас с 10.00-19.00

СКИДКИ КРЕДИТ!

Постановление

о назначении на 08 ноября 2013 года в городском поселении г. Чадан публичных слушаний

Рассмотрев обращение Ооржак Сылдыс Олеговича, Ооржак И. Очур-ооловны по вопросу об изменении вида разрешенного использования земельного участка, принадлежащего на праве общей собственности Ооржак Сылдыс Олеговичу, Ооржак Индире Очур-оолу, на праве общей долевой собственности Ооржак Джегун Сылдыс Олеговичу и Ооржак Менгиле Сылдысовичу, руководствуясь Земельным кодексом РФ, Градостроительным кодексом РФ, Федеральным Законом от 07.02.2003 г. №131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации»,

постановляю:

1. Назначить в администрации городского поселения города Чадана публичные слушания по вопросу об изменении вида разрешенного использования земельного участка, образованного после разделения с кадастровым номером 17:03:0601150:281, с общей площадью 41 кв.м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Дзун-Хемчикский район, г. Чадан, Сергея Шойгу, д. 43 «а», с «под приусадебным участком на объект торговли», начало публичных слушаний в 14 часов 00 мин.

Организацию подготовки и проведения публичных слушаний возложить на специалиста по управлению муниципальным имуществом администрации г. Чадан Умба А.П.

Установить, что заинтересованные лица могут в срок до 07 ноября 2013 г. (включительно) ознакомиться с материалами и получить по данному вопросу по тел. 21-3-48 у специалиста по управлению муниципальным имуществом администрации г. Чадан Умба А.П.

Опубликовать настоящее постановление в средствах массовой информации.

Контроль над исполнением данного постановления оставить собой.

И.о.председателя администрации городского поселения город Чадан КУУЛАР М.

Бистиң ачавыс, дуңмавыс, акывыс, өөнүң иштиңиң чөлөңгү Мөңгүн-Тайга кожуунуң чагырга даргазы **Алексей Ооржак ОЧУР-ООЛДУ** орнукушударыңа моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүскен Тыва Республиканың Чазаанга, ТР-ниң Бай-Тыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолга, оон оралакчыларыңа, Тыва Республиканың Дээди Хуралыңа (парламентизинге), муниципалдыг эрге-чагырга болгаш хамааты нийтилел черлер-биле кады аңаа дажылга департаментизинге, ТР-ниң Культура яамызыңа, ТР-ниң Аныяктар болгаш спорт херектериниң яамызыңа, ТР-ниң Өөрөңгө болгаш эртем яамызыңа, ТР-ниң Кадык камгалал яамызыңа, ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызыңа, Мөңгүн-Тал Өвүр, Чөөн-Хемчик, Чеди-Хөл, Танды, Каа-Хем, Би-Хем кожуунуң чагыргаларыңа, Кызыл хоорайның мэриязыңа, «Мөгөн-Бир» КУБ-туң урудукчузу Ө.С. А. Ооржакка, Росхереглелхайгаадың ТР талазы-биле эргелелиниң удуртукчузу Л.К. Салчакка, хөй албан черлеринге, организацияларга, албан-дужаалдыг кичилерге, төрөлдөргө, чаңгысклассчыларга, кудаларга, эш-өөрге болгаш таныыр-билиривис кижилерге четтиргенивисти илереттивис.

А.О. Ооржактың өг-бүлөзи болгаш чоок кижилери.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нийтилел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама, чарлал килдиз — 2-18-10, сот.тел.: 8-923-383-78-88. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Недельда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 7230. Чагыг 129. Номерни парлалгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл. Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникацияларыңа хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика тарапы биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн. Херекчелдугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияга туружу-биле дуушпейн барып болур. Айытыңан саннары болгаш өске-даа фактылардың надыглары дээш авторлар боттары харыылар.